

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Ömer Aslan (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*. Basingstoke: Palgrave Mcmillan.*

Burak Kürkcü**

Askerler neden oy verenler tarafından demokratik yolla seçilmiş hükümetlerin yönetimlerini sona erdirmek için darbe yaparlar? Kendilerinin de hiyerarşik olarak bağlı buldukları hükümetleri, ülke savunması için verilen silah ve teçhizatı korku unsuru olarak kullanma yoluyla devirme düşüncesi ve gücü nereden kaynaklanmaktadır? Vietnam Savaşı sonrasında anti-Amerikancı eğilimlerin Batı Bloku içindeki ülkeler dâhil pek çok ülkede yükselişe geçtiği Soğuk Savaş yıllarında, ülke ordularının ABD'nin hizmetinde olduğu ve bu sebeple ABD'nin çıkarlarına hizmet etmek üzere sivil yönetimlere darbe yaptıkları değerlendirilmesi, özellikle anti-emperyalist ve anti-Amerikancı akımlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu tartışma, çoğunlukla komplo teorileri ışığında birincil belgeye dayanmaksızın yürütülmüş ve hemen hemen her darbenin arkasında ABD'nin parmak izleri aranmıştır. Öne sürülen iddiaların birincil kaynaklar kullanılarak bilimsel bir bakış açısıyla incelenmesi noktasında yeterince çalışma yürütülmediğinden, bu alana dair araştırmalar da söz konusu komplo teorilerinin etkisi altında kalmıştır.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kürkcü, Burak (2020). "Ömer Aslan (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*. Basingstoke: Palgrave Mcmillan.". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 249-255.

** Bakan Müşaviri, Dr., T.C. Ticaret Bakanlığı – Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5174-4988

kurkcub@ticaret.gov.tr

Akademik çalışmalar kapsamında, Ömer Aslan'ın 2018 yılında *Palgrave Mcmillan* tarafından yayımlanan ve orijinal adı *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality* olan “Türkiye ve Pakistan'daki Askeri Darbeler ve ABD: Komplolar ile Gerçeklik Arasında” başlıklı kitabı, askeri darbelerin gerçekleştirilmesinin arkasında yatan dış etkenleri ve ABD'nin rolünü inceleyen bir araştırma kitabı olarak piyasada yer almaktadır. Türkiye'de Polis Akademisi kadrosunda yer alan ve SETA isimli düşünce kuruluşunda da yayınlar yapan Dr. Ömer Aslan, doktora derecesini Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulu (LSE) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, lisans derecesini de Bilkent Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden almıştır.

Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2016 yılının Aralık ayında Doç. Dr. Ioannis Grigoriadis'in danışmanlığında doktora tezi olarak savunduğu “Gerçeklik ve Komplolar Arasında: Türkiye Ve Pakistan'da Soğuk Savaş Döneminde Meydana Gelen Askeri Darbelerde Amerika Birleşik Devletlerinin Rolü” başlıklı çalışmasından türeterek ortaya çıkardığı bu kitapta; Aslan, komplo teorisyenlerinin sıklıkla vurguladığı askeri darbelerin arkasındaki ABD parmak izlerinin varlığı tartışmasını akademik bir incelemeye tabi tutmaktadır.

Siviller ve askerler arasındaki ilişki dinamiklerini inceleyen çalışmalarda askeri darbelerin gerekçeleri ve sonuçlarına yönelik getirilen iç etkenler temelli açıklamaların aksine, literatürde zayıf bırakılan bir alan olarak dış etkenlere odaklanan bu kitap, ABD'nin politikalarının ve uygulamalarının doğrudan veya dolaylı olarak ülkelerdeki askeri darbeleri körükleyip körüklemediğini araştırmakta ve Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de ve Pakistan'da gerçekleşen darbeleri vaka incelemesi olarak seçmektedir. Constantine Danopoulos'un öne sürdüğü siyasi çürüme, ekonomik geri kalmışlık, yolsuzluk, hizipleşme, meşruiyet kaybı, ordunun profesyonelliği ve ordunun kurumsal çıkarlarına yönelik tehditler gibi gerekçelerin yanında,¹ Condoleezza Rice'in belirttiği tarih, gelenek, siyasi sistemin yapısı ve sivil ve askeri kurumların göreceli güçleri gibi faktörlere de değinen Aslan, bu dinamiklerin ötesinde dış bir etken olarak ABD'nin Türkiye'de 1960 ve 1980 yıllarında, Pakistan'da ise 1958 ve 1977 yıllarında gerçekleşen darbelerdeki rolünü sorgulamaktadır.²

Söz konusu darbelerin planlayıcılarının ABD'den gelecek muhtemel bir tepkiyi ne ölçüde hesapladıkları, ABD'nin bu darbelerde rolünün olup olmadığı ve var ise rolünün benzerlik ve farklılıklar gösterip göstermediği ile sosyalleşme hipotezinin bu darbeler incelenerek test edilmesi gibi sorulara cevap ararken, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik savunma stratejisinin iki önemli ayağı ve ABD'nin iki önemli müttefiki olan Türkiye ve Pakistan'ın toplumlarında oldukça sevilen ve saygı duyulan ordularının darbe yapma gerekçelerine de karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle yaklaşmaktadır. Yazar, gizliliği artık kaldırılmış ve tasnif edilerek araştırmacıların kullanımına açılmış olan ABD arşiv belgeleri ve ABD'nin diğer ülkelerdeki büyükelçiliklerinin yaptıkları yazışmaları birincil ve ana kaynak olarak kullandığını belirtmektedir. Bunun yanında, darbeler sürecinde ABD ve Türkiye'de görev almış kritik kişilerin anıları ile mülakat çıktılarını öznellik problemlerinin de farkında olarak hassasiyetle incelediğinin altını çizen Aslan, kendisinin bizzat yürüttüğü 22 adet mülakatın sonuçlarını da ekleyerek araştırmasının veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Takip edilen nitel ve karşılaştırmalı metodun yanında Türkiye ve Pakistan'daki askeri darbelerin vaka incelemesi olarak seçildiği ve yukarıda özetlenen kaynaklardan derlenen verilerin analiz edildiği metodolojik yaklaşımda, her bir askeri darbenin sonrasındaki iki yıllık süreçte ABD'nin askeri, ekonomik, diplomatik ve siyasi destek açısından darbe rejimine ne sağladığı incelenerek, bu veriler darbeden önceki iki yıllık süreçteki verilerle mukayese edilmektedir.

Kitabın temel yapısı incelendiğinde, araştırmanın nasıl tasarlandığı ve bileşenlerinin nasıl oluşturulduğuna ilişkin özet bilgi ve darbelerin iç faktörlerine dair kapsamlı bir literatür taramasının ardından, ikinci bölümde ABD'nin hangi politika ve uygulamalarının hangi kanallar vasıtasıyla askeri darbeleri tetikleyebileceği veya cesaretlendirebileceği konusunda derinlemesine bir analiz sunulduğu görülmektedir. Vaka incelemelerinin yer aldığı üçüncü ve dördüncü bölümlere bakıldığında ise, ilkinin Türkiye'deki 1960 ve 1980 askeri darbelerinde, ikincinin Pakistan'daki 1958 ve 1977 askeri darbelerinde ABD'nin ne seviyede müdahil olduğunun teorik çerçevede yer alan parametreler ekseninde analiz edildiği dikkat çekmektedir. Toplam 289 sayfalık kitabının beşinci bölümünü ise araştırmanın bulgularının

değerlendirildiği ve ABD'nin askeri darbelerdeki dahlinin ne ölçüde olduğuna dair tartışmanın yürütüldüğü sonuç bölümüne ayıran Aslan'ın, sivil-askeri ilişkiler literatürüne özellikle dış etkenlerin analizi açısından ciddi bir katkı sunduğu değerlendirilmektedir.

Kitabın literatür taraması kısmında, orduların kurumsal kültürü ile zayıf hükümetlerin ve siyasi rejimlerin iç faktörler olarak darbelerin gerçekleşmesine ne şekilde yol açtıklarına ilaveten, Soğuk Savaş ve sonrası dönemlerde önceliği ve etkinliği değişen dış faktörlerin darbelere nasıl yol açtıklarına ilişkin temel bir tartışma yürütülmektedir. Bununla birlikte, rasyonel aktör modeli çerçevesinde darbe planlayıcıların iç ve dış etkenleri dikkatlice hesaplayan rasyonel karar vericiler oldukları ve demokratik teori açısından askeri darbelerin demokrasiye geçişi sekteye uğrattıkları değerlendirmelerinin yanında, darbelerin askerler tarafından ihtiyaç ve fırsat motivasyonlarından hangisi ön plana çıkarılarak gerçekleştirildiği tartışmasına da yer verilmektedir. Bu bölümün son kısmında literatürün özellikle dış etkenler noktasında zayıflığına dikkat çekildiği ve ABD gibi büyük güçlerin darbelerdeki rolünün analiz edilmesine ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır.

Burada, ABD'nin bir ülkede neden askeri darbe yapılmasını isteyeceği sorusu akıllara ilk gelen sorudur. Müttefik bir ülkedeki sivil hükümet değişikliği sonrasında ABD çıkarlarının zedeleneyeceği endişesi, askeri bir idarenin ABD ile daha uyumlu çalışacağı beklentisi ya da Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş atmosferinde bir ülkedeki nüfuzunu sivil hükümete sağladığı destek vasıtasıyla arttıracığı kaygısı gibi gerekçeleri öne sürmek yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde, müttefik olmayan bir ülkedeki hükümetin darbe yoluyla devrilmesinin de ABD'ye yönelik bir tehdidi bertaraf etme ya da yandaş bir rejim oluşturma beklentileriyle gerekçelendirilmesi düşünülebilir.

Bu noktada, akıllara gelen bir diğer soru, ABD'nin hangi uygulamalarının askeri darbeler yol açtığı veya darbecileri teşvik ettiğiidir. Aslan, teorik olarak bir askeri darbeye dış desteğin, planlamaya doğrudan dâhil olma veya darbe olması halinde problem çıkarmama biçimindeki darbe öncesi ilk aşama, darbe esnasında sivil hükümete destek açıklaması yapmama biçimindeki ikinci aşama ve darbeden hemen sonra darbe rejimine verilecek destek sinyallerinin yer aldığı üçüncü aşamada gerçekleşeceğini öne sürmektedir. ABD açısından ise, darbenin kansız olması, içteki asayiş durumuna hâkim

olması, darbecilerin büyükelçilik tarafından bilinen ve tanınan kişiler olması ve uluslararası yükümlülüklerle bağlılık ifadesi belirtmeleri koşuluyla bu desteğin askeri, ekonomik ve siyasi destek şeklinde sağlanabileceğini değerlendirmektedir. Kullanılan kanallar noktasında, ordular arasındaki askeri iş birliği ve ABD'nin politik olarak güçlü olan ordulara sağladığı desteğin yanında, ülkesinde sunduğu askeri eğitim ve uluslararası askeri kuruluşlardaki mesai birlikteliği vasıtasıyla oluşturulan sosyalleşme gibi unsurlar vurgulanmaktadır.

Oluşturduğu bu modeli vaka incelemelerine uygulayan Aslan, analiz ettiği dört askeri darbeye ABD'nin darbe öncesi, esnası ve sonrası aşamalarda benzer davranışlar sergilediğini, ancak bu davranışların kısmen farklılaştığını ortaya koymaktadır. Türkiye'deki 1960 ve 1980 darbelerinde ABD'nin darbe öncesi askerlere pozitif sinyaller yolladığı, darbe esnasında 1960'da Başbakan Adnan Menderes'in düşürülmesine izin verirken 1980'de sessiz kaldığı, darbe sonrasında ise ekonomik ve siyasi yardımın yanında 1980 darbesi sonrası diplomatik ve askeri yardımda da bulunduğu sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Pakistan'daki 1958 ve 1977 darbelerinde ise, darbe öncesinde 1958'de askere pozitif sinyal veren ABD'nin, 1977'de hükümete negatif sinyal vererek darbe esnasında 1958'de sessiz kaldığı ve 1977'de Başbakan Zülfikar Ali Butto'nun devrilmesine izin verdiği; darbe sonrasında birincide sağladığı ekonomik ve siyasi destekten farklı olarak ikincide kısmi siyasi destek sağladığı sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Özetle, kitabın kapsamlı literatür taraması ve faydalandığı metodoloji sayesinde ABD'nin Türkiye ve Pakistan'da Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen askeri darbelerdeki rolüne ilişkin olarak komplo teorilerinin aksine bilimsel bir yaklaşımla somut bulgular ortaya koyduğu görülmekle birlikte, iki temel noktada eleştirilebileceği değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, yazarın kendisinin de belirttiği gibi incelenen arşivlerin çeşitlendirilmesi ve genişletilmesinin farklı bulgular ortaya çıkarabileceği hususundadır. Nitekim, ABD arşiv belgelerinden Büyükelçilikler arası yazışmalar ve Dışişleri Bakanlığı belgelerinin detaylıca incelendiği görülmekte iken, "Bilgi Özgürlüğü Yasası" çerçevesinde erişime açılan ve gizliliği artık kaldırılmış Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) belgelerinin incelemeye dahil edilmediği dikkat çekmektedir. Şüphesiz, ABD'nin askeri darbelerde doğrudan bir rol oynaması halinde, bu görevin tıpkı Küba'ya yönelik Domuzlar Körfezi

Operasyonu'nda olduğu gibi CIA tarafından örtülü bir operasyon olarak yürütülmesi ve gerekli bilgi ve değerlendirmelerin ABD Başkanı'na CIA tarafından rapor edilmesi beklenmektedir. Bu operasyonlardan çoğunlukla Büyükelçiliklerin, diğer kurumların ve hatta Kongre'nin dahi haberi olmazken, ilgili raporların "Başkanlık Brifingi" veya "İstihbarat Tahminleri" başlıklarıyla CIA tarafından hazırlandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, Türkiye ile ilgili olarak da 1960 darbesi sonrasında hazırlanan raporlarda darbeyi gerçekleştirmeden önce neden tahmin edemedikleri, darbeyi gerçekleştiren genç subayların kim olduğu, ABD'ye karşı tutumlarının ne olacağı, darbe hükümetinin ne kadar devam edeceği ve genç subayların ileriki dönemlerde darbe yapmasının önüne neden geçilmesi gerektiği gibi değerlendirmelerinin yer aldığı dikkat çekmektedir.³ 1980 darbesine ilişkin olarak da darbenin önceden tahmin edildiği ve anti-Amerikancı akımları körüklememek için müdahil olunmaması gerektiğine dair raporların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴

Türkiye ve Pakistan gibi Sovyetler Birliği tehdidi ve tehlikesini yakından hisseden ülkelerin Soğuk Savaş sürecinde dış politikalarının Batı odaklı ana eksenini değiştirmeyeceğinin farkında olan ABD'nin, bu ülkelerde askeri darbelerin planlaması ve uygulamasına doğrudan dahil olarak toplumsal eleştirilere maruz kalma riski ve anti-Amerikancı akımların güçlenmesi tehlikesine karşı dikkatli olacağı ve mümkün mertebe görünür bir destekten uzak duracağını düşünülebilir. Ancak bu düşünce darbe sonrasında yeni rejime mesafe alacağı ya da bu ülkelerdeki demokratikleşmeyi muhafaza etmek uğruna kendi çıkarlarından vazgeçeceği anlamına gelmemektedir. ABD'nin bu noktadaki pozisyonunu, hükümetin asker mi sivil mi olduğundan çok kendi çıkarlarıyla uyumlu olup olmadığının belirlediğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede, CIA belgelerinin de incelenmesi sonrasında kitabın araştırma çerçevesi açısından daha geniş bir perspektif oluşturulabileceği değerlendirilmektedir.

İkinci husus ise, ABD'nin darbe rejimlerine sunduğu askeri, politik, ekonomik ve diplomatik destek, dış desteğin temel parametreleri olarak belirlenirken ABD yönetimlerinin yumuşak gücün önemli bir unsuru olarak yürüttüğü kamu diplomasisi uygulamalarının bu parametreler içinde vurgulanmayışıdır. Emrah Aydemir'in de belirttiği gibi, özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve Doğu Blokuna karşı ABD tarafından

müttefik ülkelerin toplumlari ve kurumlarına yönelik olarak etkin şekilde yürütülen kamu diplomasisi uygulamalarının, diplomatik ve siyasi desteğin ötesinde ülkelerin iç siyasi dinamiklerini ve dış algılarını şekillendirmede oldukça yoğun kullanıldığı değerlendirilmektedir.⁵ Bu açıdan bakıldığında, Türkiye ve Pakistan'a yönelik olarak yürütülmüş kamu diplomasisinin boyutlarının da ele alınmasının kitabın bulgularını zenginleştireceğini ve kapsamını derinleştireceğini ifade etmek isabetli olacaktır.

Sonuç olarak, Aslan'ın kitabında Sabri Yirmibeşoğlu'ndan yaptığı alıntıda belirttiği üzere, askeri darbelerin de tıpkı rüşvet gibi kaydı ve belgesi olmaz.⁶ Belgeye erişim sıkıntısının oldukça yüksek olduğu askeri darbelerle ilişkin bir çalışma olarak incelemesi yapılan Aslan'ın kitabının kaynak çeşitliliğini sağlayarak bu kaynakları anı ve mülakat çıktılarıyla dikkatli şekilde karşılaştırdığı belirtilebilir. Askeri darbeler, sivil-asker ilişkileri ve ABD'nin askeri darbelerdeki rolüne dair değerlendirmeleri ve bulguları sayesinde yazarın yayınlanan bu kitabının komplo teorilerinin geleneksel tartışmalarına bilimsel bir bakış açısı sunduğu sonucuna varılmaktadır.

Açıklamalar

- 1 Danopoulos, Constantine P. (1992). *From Military to Civilian Rule*. London and New York: Routledge. 3.
- 2 Rice, Condoleezza (1992). "The Military Under Democracy". *Journal of Democracy* 3 (2): 27-42, 33.
- 3 CIA arşiv dokümanları, belge numarası girilerek <https://www.cia.gov/library/reading-room/document/> adresinden temin edilebilmektedir. 1960 darbesinin değerlendirilmesine ilişkin raporlara örnek olarak bkz Belge No: DOC_0002036767 ve Belge No: CIA-RDP79R00904A000500020022-3.
- 4 1980 darbesinin öncesindeki değerlendirmelere ilişkin örnek rapor için bkz Belge No: CIA-RDP79T00912A001700010006-5.
- 5 Aydemir, Emrah (2018). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Kalkedon Yay.
- 6 Yirmibeşoğlu, Sabri (1999). *Askeri ve Siyasi Anıların-1. Cilt*. İstanbul: Kastaş Yay. 413.